çek dışı bilgiler mevcuttur. Kenîler göçebe ya da yarı göçebe çadır halkı oldukları halde kıssanın bu bölümünde Kenî klanı, coğrafî konumu tesbit edilemeyen bir bölgenin (Tevrat'taki Nod diyarı) yerleşik halkı, bu klanın atası da bir kent kurucusu olarak gösterilmektedir.

Yukarıdaki tenkitler ışığında Tevrat'ta yer alan Hâbil-Kābil kıssasının yorumu şu şekilde yapılmaktadır: Kıssada ziraatla meşgul olan Kābil'in hayvancılık yapan Hâbil'le çatışması söz konusudur. Bu ise toprağı işleyen çiftçi ile göçebe çoban arasındaki mücadeleyi göstermektedir. Nitekim Sumer mitolojisinde aynı temaya rastlanır ve Hâbil-Kābil kıssası, çoban tanrı Dumuzi ile çiftçi tanrı Enkimdu'nun tanrıça İştar'ın sevgisini kazanabilmek için yarışa girdiklerini, armağanlar sunduklarını anlatan "Dumuzi ile Enkimdu" efsanesine benzemektedir (Hooke, s. 145). Kābil'in Hâbil'i öldürmesi ise dinî bir merasimin uygulanmasıdır. Şöyle ki: Kābil ve Hâbil, kendi kurban törenlerini yerine getiren iki topluluk türünü ifade etmektedir. Çiftçinin adağı kabul edilmemiştir. Bu da ürünün iyi olmadığı bir yılı göstermektedir ve kefâret niteliğinde bir töreni gerektirmekte, toprağın kurban kanıyla sulanarak verimli kılınması amaçlanmaktadır. Kâin'in Tevrat'ta yer alan, "Tarlaya gidelim" ifadesi, Sumer mitosunda çiftçinin çobanı tarlaya çağırmasıyla aynıdır. Kābil Hâbil'i öldürmek suretiyle toprağın verimli kılınmasını amaçlayan kurban merasimini yerine getirmiş, ancak bunu yapmakla kendini de murdar etmiş ve murdarlığından arınıncaya kadar topluluktan uzaklaştırılmıştır. Onun suçu ferdî değil kolektiftir. Kābil, topluluk yararına bir eylemi yerine getiren din adamı veya kutsal kişidir; bu sebeple de dokunulmazlığı vardır. Tevrat'taki kıssada Tanrı'nın bir taraftan Kâin'i lânetlemesi, diğer taraftan öldürülmemesi için koruyucu bir işaret koyarak kendi himayesi altına alması bu şekilde yorumlanmaktadır. Olayı böyle açıklayanlara göre Tevrat'taki Hâbil-Kābil kıssası, dinî amaçlı öldürme ve bunun sonucunda katilin sürgün edilmesini, göçebe topluluklarda kan gütme davalarının menşeini, son olarak da medeniyetin kaynağı hakkında en eski Sâmî kavimler arasında mevcut birçok gelenekten sadece birine ait olan soy ağacı listesini ihtiva eden bir rivayetler karışımıdır (*a.g.e.*, s. 143-150).

Kitâb-ı Mukaddes'te ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu kıssaya benzer bazı unsurların eski medeniyetlerin mitolojilerinde de bulunması, bu kıssada anlatılanların efsanevî olaylar ve kişiler olduğunu göstermez. Aynı hadisenin uzun tarihî seyir içerisinde çeşitli çevre ve kültürlerde farklılık kazanması tabiidir ve bu değişik varyantların temelde mevcut bir tarihî hadiseye bağlı olduğunu gösterir ki ilâhî dinlere göre insanlığın başlangıcı, söz konusu kıssa kahramanlarının da atası olan Âdem ile Havvâ'dır. Kıssanın Tevrat'taki şekli Kur'an'a göre çok ayrıntılıdır ve muhtemelen kutsal metin yazarı ulaşıp derleyebildiği çeşitli rivayetleri ve farklı unsurları hikâyeye katmıştır.

Bir silsilenâmede Hâbil ile Kābil'i gösteren minyatür (Derviş Mehmed, *Subḥatü'l-aḫbâr*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. AF, nr. 50, vr. 4b'den detay)

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 383, 430, 433; Buhârî, "Cenâʾiz", 33, "Enbiyâʾ", 1, "Diyât", 2, "İʿtiṣâm", 15; Müslim, "Ḳasâme", 27; İbn Mâce, "Diyât", 1; Tirmizî, "ʿİlim", 14; Nesâî, "Taḥrîm", 1; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* (Bulak), VI, 119-129; a.mlf., *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), I, 137-145; Sa'lebî, *ʿArâʾisü'l-mecâlis*, s. 33-36; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1652-1656; E. Palis, "Abel", *DB*, I/1, s. 28-30; a.mlf., "Cain", *a.e.*, II/1, s. 37-40; L. Hicks, "Abel", *IDB*, I, 4; a.mlf., "Cain", *a.e.*, I, 482; J. Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, Leipzig 1926, s. 131; H. Speyer, *Die Biblischen Erzaehlungen im Qoran*, Darmstadt 1961, s. 84-88; *La sainte bible*, Paris 1961, s. 12; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 272-278; M. Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1984, I, 180; J. B. Frey, "Adam (Livres apocryphes sous son nom)", *DBS*, I, 112-113; S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi* (trc. Alâeddin Şenel), Ankara 1991, s. 143-152; J. Grattepanche, "Cain et Abel dans les légendes islamiques", *Orientalia Lovaniensia Periodica*, XXIV, Leuven 1993, s. 133-142; Ed., "Abel", *EJd.*, II, 58-59; N. M. Sarna v.dğr., "Cain", *a.e.*, V, 20-25; M. Fishbane, "Cain and Abel", *ER*, III, 2-3.

 ÖMER FARUK HARMAN

HABÎR
(الخبير)

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "bir nesneyi gereğince bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" anlamına gelen **hubr** (**hıbre**) masdarından sıfat olup "bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan" demektir. Kelimenin kökünde, bir şeyin asıl yapısını ve iç yüzünü öğrenmek için onu duyu organlarıyla algılayıp denemek ve elde edilen bilgileri akıl süzgecinden geçirip bir sonuca bağlamak mânası bulunduğu gibi haber yoluyla bilgi edinmek mânası da vardır. Şüphe yok ki bu bilgi vasıtalarının hiçbiri Allah için söz konusu değildir. Ancak hadis olarak da rivayet edilen, "Hiçbir zaman haber duyu seviyesinde bilgi sağlayamaz" sözüne göre (bk. *Müsned*, I, 215, 271), Allah'a nisbet edilen "hubr" kavramında, duyularla algılanmış gibi her şeyin gerçekliğinden ve genellikle insanlara gizli kalan iç yüzünden haberdar olma mânası mevcuttur. Habîr isminin "haberdar eden" (muhbir) anlamına da gelebileceği kaydedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette hubr masdarı, kırk dört âyette de habîr ismi Allah'a nisbet edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḫbr" md.). Habîr yirmi altı âyette, Allah'ın, insanların yaptıkları her şeyden ve kıyametteki durumlarından haberdar olduğu mânasını ifade etmekte ve daha çok müjdeleyici bir üslûp taşımaktadır. Beş âyette, "yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan" mânasındaki **latîf**, yine beş âyette "gören" mânasındaki **basîr**, dört âyette "bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan" anlamındaki **hakîm**, dört âyette de "hakkıyla bilen" anlamındaki **alîm** ismiyle birlikte kullanılmıştır. Kelimenin bu kullanılışlarının mânasına zenginlik kattığı, onu pekiştirip açıklığa kavuşturduğu görülmektedir.

Hubr kökünden türemiş çeşitli kelimeler hadislerde de Allah'a nisbet edilmiştir (bk. Wensinck, *el-Muʿcem*, "ḫbr" md.). Habîr ismi esmâ-i hüsnâ listesine yer veren rivayetlerde geçtiği gibi (İbn Mâce, "Duʿâʾ", 10; Tirmizî, "Daʿavât", 82;) başka hadis metinlerinde de yer almaktadır (*Müsned*, III, 17; VI, 221; Müslim, "Cenâʾiz", 103).

Kur'ân'da ve hadislerde Allah'a nisbet edilen isimler içinde ilim kavramını ifade

eden birçok kelime bulunmaktadır. İlim sıfatının İslâm ilâhiyatında büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. Kur'an'da habîr gibi bir mâna taşıyıp Allah'a ilim izâfe eden kavramlardan biri de "haber vermek" anlamındaki **tenbie** kökünden türemiş yirmi altı kadar fiil sigasıdır (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "nb'e" md.). Ayrıca "hikâye etmek, anlatmak, haber vermek" anlamına gelen **kasas** kökünden türemiş on dört kadar fiil sigası ile **ahbâr, enbâ'** kelimeleriyle bağlantılı olarak kullanılan **vahy** kökenli bazı fiiller de (evhâ, nûhî) haber niteliği taşıyan ilâhî ilim kavramlarını ifade etmektedir (bk. *a.g.e.*, "ķṣṣ", "vḥy" md.leri). "İlmiyle her şeyi kuşatan, kudret ve iradesiyle her şeye hâkim olan" mânasındaki **muhît** ismi, doksan dokuz ismi ihtiva eden esmâ-i hüsnâ cetvelinde yer almamakla birlikte habîr ismini destekleyici mahiyette sekiz âyette zât-ı ilâhiyyeyi nitelemekte, beş âyette de fiil sigasıyla Allah'a nisbet edilmektedir (*a.g.e.*, "ḥvṭ" md.).

Esmâ-i hüsnâyı kendine has bir yöntemle gruplandıran Gazzâlî, habîrle birlikte dört ismin ilim kavramı etrafında halkalandığını kabul etmiştir. Ona göre alîm ismi mutlak mânada ilme delâlet eder. Habîr, ilmin duyularla algılanamayan bâtınî kısmını, **şehîd** de algı alanına yönelik kısmını ifade eder. Hakîm bilineceklerin en şereflilerine yönelik iken **muhsî**, ayrıntıları sınırlı bulunan konuları aydınlatan bir isimdir (*el-Maķṣadü'l-esnâ*, s. 37, 173). Bütün bunlardan başka esmâ-i hüsnâ cetvelinde yer alan, "ilmi ve merhameti her şeyi kuşatan" anlamındaki **vâsi'** ismi de habîr grubu içinde mütalaa edilmelidir.

Habîr Allah'ın zâtî isimleri grubunda yer alır. Ebû Abdullah el-Halîmî ve onun görüşünü aynen aktaran Ebû Bekir el-Beyhakī, söz konusu ismin bağlı bulunduğu ilim sıfatını ulûhiyyetin temel niteliklerinden kabul ettikleri için olmalıdır ki habîri teşbihi nefyeden selbî isimler (veya sıfatlar) grubundan saymışlardır (*el-Minhâc*, I, 199-200; *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, I, 90). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise "haberdar eden" mânasını da göz önünde bulundurarak onu zâtî-sübûtî sıfatlar arasında zikretmiştir (*el-Emedü'l-aķṣâ*, vr. 67ᵇ-68ᵇ).

Naslarda Allah'a nisbet edilen, yüce yaratıcıyı niteleyip tanıtan ve dolayısıyla O'nu mânen insanlara yaklaştıran isim ve sıfatların her biri mümin üzerinde değişik etkiler yapar. Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye göre habîr isminin kul üzerindeki tesiri, bütün davranışlarına vâkıf bulunan Cenâb-ı Hakk'a olanca samimiyetiyle güvenip teslim olmak ve her şeyin O'ndan geleceği şuuruna sahip olmaktır. Öyle ki bu mertebeye erişen kul ihtiyaç ve dileklerini diliyle ifade etmez, sadece kalbinden geçirmekle yetinir (*et-Taḥbîr fi't-tezkîr*, s. 54). Gazzâlî ise habîr isminin bir yöntem olarak kullanılmasını önerir. Mümin kul bu ismin ışığı altında kendi varlığını, özellikle psikolojik yapısını teşhis etmeli ve içinde barınan hayvanî duygulara karşı cephe alarak onları yenmeli, hile ve tuzaklarından sürekli olarak korunmalıdır. Böyle kullar habîr ismini almaya bile lâyıktır (*el-Maķṣadü'l-esnâ*, s. 112).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḫbr" md.; Ebü'l-Bekā, *el-Külliyyât*, "ḫbr" md.; *Kāmus Tercümesi*, "ḫbr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḫbr" md.; M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "ḫbr", "ḥvṭ", "ķṣṣ", "nb'e", "vḥy" md.leri; *Müsned*, I, 215, 271; III, 17; VI, 221; Müslim, "Cenâ'iz", 103; İbn Mâce, "Du'â'", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-ḥüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkāk), Beyrut 1399/1979, s. 45; Zeccâcî, *İştiķāķu esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 127-128; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkāk), Dımaşk 1404/1994 → Dımaşk, ts. (Dârü's-Sekāfeti'l-Arabiyye), s. 63; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 199-200; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-maķālât*, s. 53; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, vr. 104ᵇ; Beyhakī, *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât* (İmâdüddin), I, 90; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 54; Gazzâlî, *el-Maķṣadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 37, 112, 137, 173; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aķṣâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 67ᵇ-68ᵇ; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 255-256; Aclûnî, *Keşfü'l-ḫafâ'*, II, 236-238.

BEKİR TOPALOĞLU

HABÎS
(الخبيث)

Pis, iğrenç veya zararlı olduğu için insan tabiatının hoşlanmadığı, aklın ve dinin benimsemediği şeyler hakkında kullanılan bir Kur'an tabiri.

Hubs (**habâset**) kökünden gelen **habîs** kelimesi, genellikle "değersiz ve bayağı oluşu sebebiyle hoşa gitmeyen somut veya soyut varlık, durum" şeklinde tarif edilmiştir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḫbs" md.). Bu genel anlamdan hareketle kelime kötü insan, kötü evlât, şer, kâfir, şeytan, bozuk iş, haram, kötü kokulu yiyecekler için de kullanılmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "ḫbs" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "ḫbs" md.). Kur'ân-ı Kerîm'de daha çok "güzel, hoş, temiz" gibi anlamlara gelen ve karşıtı olan **tayyib** kelimesiyle birlikte yer almaktadır.

Habîs, Kur'an'da bazı nesnelerdeki pisliği ve igrençliği ifade ettiği gibi yanlış inancı, kötü sözleri ve bayağı davranışları sebebiyle kendisinden nefret edilen insanlar için de kullanılmaktadır. "Kötü kadınlar (habîsât) kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara yaraşır" (en-Nûr 24/26) meâlindeki âyet bunu göstermektedir. Kur'an, Allah'a kulluk etmeyip bazı yaratıkları, bayağı varlıkları O'na ortak koşanları ve münafıkları "neces" ve habîs olarak nitelemiştir (Âl-i İmrân 3/179; et-Tevbe 9/28). "Habîs bir söz, yerinden sökülmüş habîs (verimsiz) bir ağaca benzer" (İbrâhîm 14/26) ifadesinde habîs sözün "edep dışı veya gerçeğe aykırı söz", ayrıca mecazi olarak "inkâr mânası taşıyan söz" anlamına geldiği belirtilmiştir. Özellikle eski bir kavim arasında yaygın olan cinsî sapıklığın "habâis" kelimesiyle nitelenmesi, bu kavramın Kur'an'daki asıl kullanılış gayesinin insan fıtratına, ahlâka ve geleneğe aykırı davranışların vicdanlarda meydana getirdiği tiksintiyi ifade etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâmiyet'e göre varlıklar ya tabiatları veya nitelikleri dolayısıyla habîs sayılır. Meselâ dışkı, idrar, akmış kan, leş vb. şeyler tabiatları itibariyle habîstir; soğan, sarımsak gibi maddeler ise asılları itibariyle temiz olmakla birlikte çevredekileri rahatsız eden kokuları yüzünden habîs sayılmıştır (bk. Müslim, "Mesâcid", 78). Aynı şekilde mal ve mülk edinme aslen meşrû olmakla birlikte kazanç yolları bakımından habîs olabilir. Nitekim Kur'an'da zimmete geçirilen yetim malı habîs kelimesiyle ifade edilmiştir (bk. en-Nisâ 4/2). Aynı mecazi kullanıma başka âyetlerde ve hadislerde de rastlanmaktadır (meselâ bk. el-Mâide 5/100; el-A'râf 7/157; Müslim, "Müsâkāt", 41; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 38; Tirmizî, "Büyû'", 46).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eṣ-Ṣıḥâḥ* "ḫbs" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḫbs", md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ḫbs" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 406; *Tâcü'l-'arûs*, "ḫbs" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḫbs" md.; M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "ḫbs" md.; Müslim, "Mesâcid", 78, "Müsâkāt", 41; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 38; Tirmizî, "Büyû'", 46; Fettenî, *Mecma'u biḥâri'l-envâr fî ġarâ'ibi't-tenzîl ve leṭâ'ifi'l-aḫbâr* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Medine 1415/1994, II, 7-8; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, IV, 187; VII, 37; IX, 81; T. İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul, ts., s. 308-310.

M. ZEKİ DUMAN